

ցաւ: Վասն զի լաւագոյն է, որ գոնէ ուղղափառ հիմնարկութեան համար գործածուի այն դրամը, քան թէ տէրութեան ձեռքն անցնելով բոլորովին անհետանայ:

Ուստի այսօրւան օրս, թեպէտեւ եւ Ռափայէլեան հիմնարկութեան դրամագլուխը կեցած է, հայ եկեղեցական վերին իշխանութեան արամադրութեանը ներքեւ, բայց անոր շահեր՝ չէ թէ հայ վարժարանին կը վճարուին հապա Ռափայէլեան անունը կրող աղկանց դպրոցին վարժապետութիւնը: — Եկեղեցական վարչութիւնն ամէն տարի հաշիւ առնու է, տէրութեան ու դրամսիրութեան լրտնի եպիսկոպոսին, Ռափայէլեան դրամագլխին գործածութեանը վրայոք:

Քաղաքային հասարակութիւնը՝ տէրութեան հետ ըրած դաշնագրութեան հինգերորդ կէտին համեմատ, 1899ին. 210.000 ֆիորին ծախք ընելով՝ մեծագործ վարժարան մը կանա գնեց, ներքնաթոշակաւորաց համար զատ կեցող առևթիներակաց շէնքով մը: Ստոյգ է, տէրութեան ալ իր կողմանէ ջանք ըրաւ ու ամենէն աւելի կարողութիւնն ունեցող ուսուցիչները բերաւ, գրաւ վարժարանը: — Ասոր հետեւութեամբ՝ քիչ ատենի մէջ վարժարանը շատ մեծ անուն հանեց. այսպէս որ ամենէն հեռաւոր տեղերէն ու նոյն իսկ Պոտամարէշէն ներքսութոյն աշակերտներ եկան Եղիսարեթուպոլսոյ դպրոցը:

Բայց ամառս, որ 268 ուսանողաց մէջէն հազիւ 20ը հայազգի է. իսկ ճապաններն ամէն ազգէ: — Տասնութից ուսուցիչներուն մէջէն ալ, ինչպէս ըսինք, եւ ոչ մէկ հոգի ազգային է, հայապ հունգարացի եւ օտարազգի:

Միջնադպրոցին պահպանութեանը համար, ինչպէս տեսանք, քաղաքը խոստացաւ տարւէ տարի 5000 ֆիորին՝ իրեւն օգնութիւն: Եթէ, աս 5000 ֆիորինն 100.000 ֆիորին դրամագլուխն ու շէնքին համար արտաւ 210.000 ֆիորինը՝ դրամասեղանի մը մէջ դրուելով՝ շահարկուելէ՝ անով առ նուազն 40 ազգային պատանի, կարգաւորեալ կերպով, ամէն կարևորներովն եւ ամենայն հանգստութեամբ կրնար հոգացուիլ ու սորվեցուիլ: Աւ դպրոցը կ'ըլլար ազգային վարժարան: — Աս մէկ: — Մեկուն ան՝ որ այս ծախսը պատճառաւ քաղաքին արկղը բոլորովին պարպուելով՝ քաղաքային վարչութիւնը՝ հազիւ ինք զինք կրնայ պահպանել: Ահագին պարտուց տակ ընկած՝ 5000 ֆիորին տարեկան օգնութիւնն ամենեւին

չի կրնար վճարել: Բայց տէրութիւնը համբերել ու ողորմիլ չի գիտեր. եւ անհամբերութեամբ կը պահանջէ, որ քաղաքը 5000 ֆիորին տարեկան հասոյթն անպատճառ վճարէ իր վարժարանին օգնութեանը համար. ապա թէ ոչ՝ զհասարակութիւնը՝ դատաստանի առջեւը կը տանի: Ասոր քաղաքային վարչութիւնը՝ միշտ ան պատասխանել տուաւ ու կու տայ, թէ չի կրնար վճարել. վասն զի չունի:

Թեպէտեւ ստոյգ է, մէկ կողմանէ, որ աւերութեան ալլելալլ կողմերն եղած զանազան դպրոցներուն մէջ անպակաս են հայազգի ուսուցիչներ, սակայն տէրութիւնը զատնք չի դնէր Եղիսարեթուպոլսոյն. վասն զի իր շահ է, որ որչափ կարելի է օտարալեզու տարրերով լեցուի քաղաքս. եւ ասով հայերն՝ իրենց հոծ միութենէն բաժնուին եւ իրենց ուժը՝ որչափ կարելի է, կ'որդի ու ակարանայ: — Բայց մէկը կողմանէ ան ալ ստոյգ է, որ Եղիսարեթուպոլսոյն են, իրենց գլուխն եկածին պատճառը: Արովհետեւ բոլորովին չէզոքացեալ դիրք մը բռնած ըլլալով՝ իրենց համար հաւասար է, որ Եղիսարեթուպոլսոյ մէջ՝ իրենց պապերուն քըրտինքով ժողոված դրամով հիմնարկուած վարժոցին մէջ, ազգային կամ օտարալեզու ուսուցիչներ կը սորվեցնեն. — ու հայ կամ օտար պատանիներ կը դաստարակուին: Անտարակոյս՝ եթէ քիչ մը աւելի ետեւէն ինչային, եթէ քիչ մը ոտք կոխէին ու հայ ուսուցիչներ պահանջէին տէրութենէն, իրենց բաղանջին կը հասնէին. թեպէտեւ եւ տէրութեան քիչ մը տհաճութեամբ: — Աս նկատմամբ բոլորովին տարբեր քաղաքականութիւն բռնեցին Ներսիս հայազգիք: Ասոնք ալ միեւնոյն դիրքին մէջ մտած էին: Ի վերայ այս ամենայնի՝ նախ պահանջեցին որ առանց բացառութեան ուսուցիչներն ամէնքը կաթոլիկն ուղղափառ ըլլան: Ներկորդ՝ ամէն քար շարժելով՝ յաջողեցան, որ հոն տեղի վարժարանին տասնութ հինգ ուսուցիչն մէջէն գոնէ հինգ հոգի ազգային են — եւ նոյն իսկ վերատեսնուէ՝ ազգային հայ է:

*

Քաղաքային վարչութիւնն՝ աս 5000 ֆիորին տարեկան օգնութիւնը մատուց մինչեւ 1897: Բայց յիշժալ տարին, արովհետեւ դաշնագրութեան համեմատ հարկ եւաւ, որ վարժարանն չէնքին սկսի, արուն ամբողջ ետքը 200.000 ֆիորինէն աւելին եկաւ, այլ ի վիճակի չէր, այն տարեկան օգնութիւնը մատուցանելու: Աւստի տղերսս...

գիր գրեց պաշտօնէին, որ բարեհաճի աս գումարը շնորհելու, որովհետեւ քաղաքը տէրութեան պատճառաւ իր զօրութիւնէն աւելի ծախքերու մէջ մասն ըլլալով չի կրնար բազմացուած օգնութիւնն ընել: Աս բաւական չէ, պատգամաւորութիւն մըն ալ խրկեց ի Պետտերէշկոյն նպատակաւ: Բւ թէպէտ պաշտօնէն սիրով ընդունեցաւ պատգամաւորութիւնն ու ամէն բան խոտաացու բերեցով, ի վերայ այսոր ամենայնի այն միջոցին որ պատգամաւորութիւնը վերը կը գործէր աս բանին համար, տէրութեանն ստիպողական պահանջք մ'եկաւ քաղաքին, որ եթէ չի հասուցաներ տարեկան 5000 ֆիորինն՝ իր անշարժ ստացուածքները գրաւի կը դնէ, եւ ասկայն պահանջք կ'առնու:

Քաղաքային վարչութիւնն ընելիքը չէր գիտեր: Բնաթի ընդհանուր ժողովք մը գումարելով՝ շատ մը խորհելէն ետեւ, որոշուեցաւ, որ աս բանին նկատմամբ յիշատակարան մը գրուի: Ասոր մէջ եղածները յառաջ բերելով՝ խնդրուեցաւ պաշտօնէէն՝ որ աս ծանր պարտաւորութեանն զբաղաւն ազատէ: — Կընտրեալներ յիշատակարանին հայերէն թարգմանութիւնը:

“Յիշատակարան Նոյնաբեթուարոյսյ վարժարանին խնդրոյն նկատմամբ:

Նոյնաբեթուարոյս ազատ թագաւորական քաղաքին հասարակութիւնը, իր մասնական նկարագիր ունեցող ստորին վարժարանն — որուն տեղաբնակութեանն ու պահպանութեանը համար, իր յատուկ ստացուածքն 100.000 թագէն աւելի ծախք ըրած է — 1891ին, տէրութեան յանձնեց, եւ միեւնոյն միջոցին, իրեն ստորին վարժարան չէնքն ալ կառավարութեան շնորհեց: — Աս առթիւ՝ մեծապատիւ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնէն, պարտաւորութիւն գրաւ քաղաքին վրայ, որ մինչեւ 1899, նոր ստորին վարժարանի չէնք մը չինէ, եւ վարժարանի ծախքերը գոցելու համար, իր՝ — մինչեւ հիմա՛ չաւ այս վախճան դարձուցած եկամեան — տարուէ տարի 10.000 թագ վճարէ տէրութեան, իրբեւ վարժարանի օգնութիւն:

Նոյնաբեթուարոյս հասարակութիւնն աս պարտաւորութիւնը կատարեց մինչեւ 1897 — մինչեւ որ — աս վախճանին ծառայող եկամուտները — կեցած էին: Բնաթի վարժարանին պահպանութեանը համար տուաւ ընդ ամէնը 60.000 թագ: — Բորշուած ժամանակին՝ ինչպէս որ գաշնագրութեամբ ինք զինք պար-

տաւորած էր, չէ թէ միայն ստորին վարժարանի, հապա նաեւ շատ աւելի ծախք պահանջող փառաւոր նորաշէն վերին վարժարանի չէնք մը բարձրացուց, եւ ասոր ծախքերը գոցելու համար, իր յատուկ ստացուածքն 340.000 թագ ծախք ըրաւ: — Եւ վերջապէս թէպէտ եւ ստորին վարժարի նկատմամբ ունեցած դաշնագրութեան իմաստին համեմատ, ինք զինք չպարտաւորեց — ի վերայ այսոր ամենայնի, վարժարանին շահուն համար — վերին վարժարանին հետ մէկ տեղ ներքնաբնականներու համար ալ օրինակ առնուելու չէնք մը փոխեց: Եւ ասոր համար ալ 100.000 թագ ծախք ըրաւ: Ասանկով քաղաքը, տէրութեան վարժարանին համար զոչնք ընդ ամէնը՝ 600.000 թագի գումար մը: Կամ ուրիշ խօսքով՝ իր՝ խորշ շահերը դրամագլուխը հոն պաշկեցուց: Ասով հիմա, միայն իր վարձքի եկամուտները գործածելու հարկադրուած է. որոնց մէջն հազելու թէ իր կարգաւորեալ ծախքերը կրնայ գոցել: Բնաթի համակրթական զոչնք ընելու ալ ի վիճակի չէ: Ինչու որ վերջը յառաջ բերուած ելքերէն զատ՝ տէրութեան ծաղկազարտիկն, տարրական դպրոցն եւ աղիկանց դպրոցն ալ քաղաքը ձրի տեղ ու չէնք տուած է: — Ասկից զատ աղիկանց դպրոցին պահպանութեանը մեծագոյն մասը՝ քաղաքային հասարակութեան վրայ կը ծանրանայ:

Բնաթի բնական է. որ քաղաքն իր ամէն զօրութիւնը հայրենասիրական եռանդեամբ համակրթութեան նպատակներու ծախելէն ետեւ, ալ իր նիւթական ուժոյ աղբիւրները գաղթեցան եւ աւելի ծախք ընելու ի վիճակի չէ: — Աս պատճառաւ հարկ եղաւ, որ քաղաքային հասարակութիւնը՝ կրօնի եւ համակրթութեան մեծապատիւ պաշտօնէն խնդրէ, որ 10.000 թագ տարեկան օգնութիւն ընող պահանջ մտնէր՝ տէրութիւնն ետ կենայ. որովհետեւ քաղաքը՝ չէ թէ զանիկայ չի կրնար վճարել, հապա նաեւ իր եկամուտներուն — վերին վարժարանի չէնքը կանգնելու համար — նուազելով՝ նոյն իսկ հասարակաց ծախքերը գոցելու ի վիճակի չէ. եւ շարունակ իր արտաքոյ կարգի ելքերովը կ'ոգորի: — Բայց ասկէ, նոյն իսկ այն դրամագլուխը չկայ, որուն եկամուտն — մինչեւ որ դրամագլուխը կեցած էր — աս 10.000 թագը կրցաւ տալ: — Ինչպէս յայտնի է, կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնէն, 1897ին — 18.784 թուով — կարգադրութեամբ՝ աս վախճանին համար քաղաքին

ստացուածքը (գերագուծութեան հասուցման պարտաթուղթը) ծածկել տալով, հրաման տուաւ որ, ան ստակի բարձրագոյն վարժարանին շինութեանը գործածուի: Եւ որովհետեւ դրամի իւրը վարժարանին գործածուեցաւ՝ այն օգնութիւնը մատուցանելու հարկաւոր եղած էլքը ծածկելու համար, եկամտի աղբիւր չկայ: Ինչու որ ան ալ, հիմակ՝ համակրթական նպատակներու համար, տէրութեան կը բերէ իր մուտքը:

Բայց քաղաքը չունի, մինչեւ հիմակ ունեցած կարգաւորեալ եկամուտներն ալ. որովհետեւ իր հիմնական ստացուածքը վարժոցը չենելո՞ւ. համար գործածած ըլլալով՝ իր տարեկան եկամուտը՝ 30.000 թազով նուազեցաւ: Եւ զստիկաց ծածկելու համար, արտաքոյ կարգի կամ անգործածական եկամուտներ չունի: — Զամբը. եկամուտները, սպառման առջերն եւ ուրիշ մանր հարկերն՝ այն աստիճանի ծանրացած են ժողովրդեան վրայ, որ ալ աւելի բեռն ու յաւելեալ տուրք չի կրնար տանիլ:

Եւ սակայն, թէ՛ տարեկան վճարքն ու թէ՛ անոր ետ մնացած շահերը՝ միայն զոտ յաւելեալ տուրքով կրնան ծածկուիլ: Զոր կը ստուգէ նաեւ ան պարագան, որ թէպէտ քաղաքային հասարակութիւնն ամէն տարեկան հաշուեկշիւոյն մէջ 10.000 թազը ներս առաւ, բայց որովհետեւ յուսացուած եկամուտները չեկան, հարկաւոր եղած հատուցանելու պատրաստ դրամի պակսելով՝ զանկիւ պէտքով չըլլողաւ: Ուստի աս գումարով ամէն տարի պահանջի մէջ մնաց: — Ըստ այսմ, որպէս զի անոր ջնջումը ապահով ըլլայ — որովհետեւ Եղիսարեթութեւ պոլսոյ մէջ ուղղակի արոց հիւմ, միայն 29.000 թազ է, անոր համար, տարուի առաի, գեւ ստոր վրայ գալի գումարը ծածկելու համար 35% հարկուրեալ, եւ այս տիպոցով եղած 35.000 թազ պահանջը ծածկելու համար 120%-ընդ ամէնը 155% հարկուրեալ յաւելեալ տուրք դնել պէտք է ժողովրդեան վրայ: Զոր երգուեալ հասարակութեան ժողովքը չի կրնար ընդունիլ: Հասպա այս նիւթին մէջ եղած հասարակաց կարծեաց համամատ, աւելի քաղաքային նկարագրէն կը հրաժարի. եւ հարկ պիտի ըլլայ աղաչելու որ մեծ հասարակութիւն ըլլանք: — Այն ատեն, այսպիսի ազգայնութեանց մէջ սեզմուած զօրաւոր հունգարական կենդորներ, մինչեւ հիմակ կատարած առաքելութիւնն՝ իրեն հասարակութիւն, ի վիճակի պիտի չըլլայ շարունակելու:

Բայց՝ հունգարական ազգային տեսակետէ ալ նկատելով աս բանն, անհրաժեշտ հարկաւոր է, որ քաղաքը վերանկման ծամելու վրայ գրուելու չհարկադրուի. հապա ընդ հակառակն կատարութիւնն անոր յառաջդիմութեանն ու զարգացմանն օգնական ըլլայ: Վասն զի, Եղիսարեթութեւ պոլս՝ Գեծ ու Պզտի Գիւգիւլէն եւ Ֆոկարաշ գաւառներուն մէջ՝ մի միայն կզղացեալ կեցած հունգարական քաղաքն է, որ սպառնական եւ վաշտք ազգայնութիւններէն շրջապատած ըլլալով՝ անոնց բազմութեան, գեւմ, իր հունգարական լեզուաւոր, հայրենասիրական զգածմամբն եւ ազգային ծգամբը — աս խիտ նիւթական յարաբերութեանց մէջ ալ — զերենք հունգարացի ընելու աշխատող գպրոցներով — ինք զինք կը պահպանէ ու կը զարգացընէ:

Ու հիմակ, երբ արդիւնք կրնայ ցուցնել — եթէ որ կառավարութենէն նեցուկ ու պաշտպանութիւն չի գտներ, եւ հարկ պիտի ըլլայ որ ասկից ետքն ալ, տէրութեան վերին վարժարանին համար օգնութիւն մատուցանելու ծանրաբեռնութիւնն իր վրայ առնու — այն ատեն, նոյն իսկ բարձրագոյն վարժարանի մը կեանք տալու համար ցուցուցած զոհողութեան պատրաստականութեանը պատճառաւ՝ պիտի պատժուի՝ անով, որ իր քաղաքային նկարագրին — զոր նախնիներն՝ իրենց հայրենասիրական արժանաւորութեանցը համար, մեր թագաւորներէն, առանձնաշնորհութեանց պատճեններով ընդունեցան՝ այս օրւան սերունդը — տէրութեան պարտը կացուցանող առաքելութեան գործը կատարելուն համար, կորսնցընէ:

Ուստի կը բարձրացընենք մեր աղաչանաց ձայները: Չենք խնդրեր օգնութիւն, ինչպէս ուրիշ քաղաքներն, որոնք աս վախճանիս համար, շատ մեծ նպաստներ գտած են տէրութեանէն: Մենք՝ կը խնդրենք միայն, որ մեզմէ պահանջուած պարտքերը՝ մեզի շնորհուին:

Եղիսարեթութեւ պոլսոյ ազատ քաղաքին առաջնութեան ու յանձնարարութեամբը՝

Իզլիսաբէլիւն-պոլսոյ 1901 Նոյեմբ. 20:

Քաղաքին խորհրդանշոցը

Հովհաննէս Վարդանիշեան յ. յ. թաղաքապետ:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ

ՅՈՒՆԵՍԿՕ